

ПРАГМАТИЧНИЙ ЕФЕКТ ПАРАДОКСА В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Ємець О.В.

Хмельницький національний університет

Стаття присвячена визначенню місця парадокса в системі стилістичних засобів та його прагматичному ефекту в англо-американській поезії XX – початку XXI ст. Парадокс характеризується як фігура думки, що має лінгвістичне втілення переважно в оксимороні та антитезі. Найчастіше парадокс відображає авторське бачення концептів самотності, людяності, життя і смерті.

Ключові слова: парадокс, фігури протилежності, оксиморон, антитеза, оксиморонна метафора, концепт, прагматичний ефект.

Статья посвящена определению места парадокса в системе стилистических средств и его прагматическому эффекту в англо-американской поэзии XX – начала XXI в. Парадокс характеризуется как фигура мысли, имеющая лингвистическое воплощение в основном в оксимороне и антитезе. Чаще всего парадокс отражает авторское видение концептов одиночества, человечности, жизни и смерти.

Ключевые слова: парадокс, фигуры противоположности, оксиморон, антитеза, оксиморонная метафора, концепт, прагматический эффект.

The article is devoted to the determination of the place of paradox in the system of stylistic devices and its pragmatic effect in the English and American poetry of the XX th – beginning of the XXI centuries. Paradox is characterized as a figure of thought which has linguistic realization mainly in oxymoron and antithesis. Most often paradox reflects the author's vision of such concepts as solitude, humanity, life and death.

Key words: paradox, figures of opposition, oxymoron, antithesis, oxymoronic metaphor, concept, pragmatic effect.

Один з гумористичних нарисів британського письменника Джорджа Майкса починається парадоксальною фразою: *The English are the only race in the world who enjoy dying*. Парадокс полягає у сполученні протилежних за семантикою слів *enjoy* та *dying*, що створює такий стилістичний прийом, як оксиморон. У контексті нарису стає зрозумілим певне перебільшення в дієслові *enjoy*, адже мова йде про філософське ставлення англійців до смерті, про сприйняття смерті як звичайного, буденного явища. Водночас винесення в сильну позицію, тобто на початок тесту, парадоксального словосполучення може шокувати, здивувати читача і одночасно може примусити читача замислитися про більш глибоку сутність парадоксального твердження.

Що таке парадокс? Можна говорити про певну “парадоксальність” парадокса. Цей термін використовується як у науковій, так і в побутовій мові, але немає чіткого визначення цього поняття. Парадокс як стилістичне явище не має певного місця в системі стилістичних засобів. Бельгійські вчені, автори “Загальної риторики” порівнюють парадокс з оксимороном [4], а український літературознавець І. Безпечний, автор “Теорії літератури” (1984 р.) відносить парадокс до фігур синтаксису разом з градацією, паралелізмом, антитезою, оксимороном [1, с.140-141]. На наш погляд, це не зовсім правильно, оскільки саме лексичний, а не синтаксичний складник, є головним у парадоксі, як в епітеті чи оксимороні. Одне з досліджень, присвячене саме парадоксу, провела російська вчена О. М. Яшина, яка проаналізувала функціональні види парадокса і виокремила філософський, характерологічний, сюжетний, історичний, іронічний види парадокса [8, с. 281]. Водночас вона підкреслює антитезну основу парадокса.

Така невизначеність з місцем парадокса в системі стилістичних засобів зумовлена тим, що його слід вважати фігурою думки, а не фігурою слова. Фігури думки, на відміну від фігур мови (слова), стосуються змісту, а не способу вираження [3, с. 27]. Згідно з класифікацією

стилістичних засобів видатного вітчизняного науковця О. М. Мороховського [7] та відомого російського стиліста Ю. М. Скребнева [5], парадокс слід віднести до фігур суміщення, які поділяються на 3 групи – фігури тотожності, фігури нерівності та фігури протилежності. Відповідно, парадокс можна вважати фігурою протилежності, а точніше, варто говорити про фігури протилежності і парадокса, які реалізуються в таких мовних засобах, як оксиморон та антитеза.

О. М. Яшина характеризує парадокс у художньому тексті як “змістовний” парадокс, судження, що суперечить ustalеному знанню [8, с. 281]. Розширюючи цю характеристику, пропонуємо таке визначення: “Парадокс – це стилістичний засіб, фігура думки, що базується на твердженні, яке суперечить ustalеним поняттям і містить суперечливе висловлення, що розкриває нову, незвичну сутність явища або об’єкта” [2, с.104-105]. Саме новизна, оригінальність парадокса в художньому тексті справляє сильний прагматичний ефект.

Сфера використання парадокса в наш час є досить широкою – від афоризмів і художніх творів до публіцистики і реклами. **Мета** цього дослідження – виявити основні лінгвістичні засоби вираження парадокса та його прагматичний ефект у британській та американській поезії ХХ – початку ХХІ століть.

Парадокс у поезії має давню історію – від відомого вірша давньоримського поета Катулла (*Odi et amo – Ненавиджу і люблю*) до Війона з його баладами та Шекспіра. Перший аспект, який буде розглянуто, – це місце парадокса в тексті. Один з основних способів актуалізації (foregrounding) мовних одиниць – це розміщення слів, словосполучень, речень у сильних позиціях, зокрема в заголовку, на початку тексту. Заголовок відомої поезії американського письменника Стівена Крейна “*War is Kind*” є оксиморонним парадоксом. Водночас заголовне слово, яке неодноразово повторюється у творі, стає антитезою до більшості лексичних одиниць, що належать до семантичного поля “*Death*” – *slaughter, killing, corpses, die: A field where a thousand corpses lie*. Таким чином, оксиморон у заголовку розгортається в антитезу в тексті. Інший приклад актуалізації парадокса – заголовок поезії Ендрю Лоуренса “*Peoplization of America*”. Цей вірш написано після трагічних подій 11 вересня 2001 року у США. Заголовок являє собою лексичну тавтологію, оскільки традиційна метонімія *America* має сему ‘*people, population of the country*’. Проте експліцитно виражена тавтологія веде до імпліцитного висновку, що населення Америки є не дуже гуманним, “людяним”, якщо його треба “людянізувати”. Вірш завершується семантично і прагматично близькою до заголовка фразою, фактично рамковим повтором: *And strong you-I peoplize the living*. Тим самим автор підкреслює об’єднання народу після страшної трагедії, повернення духовності, людяності. Подібний прагматичний ефект створюється ще одним парадоксом у творі Е. Лоуренса: *Manunkind new messia cured*. У цьому контексті слово *messia* використано стосовно лідера терористичної організації Бін Ладена, і тому воно є певною мірою непрямим оксимороном (терорист-месія). Парадокс у характеристиці Бін Ладена пов’язаний із загальним смислом поезії Лоуренса: новий месія (антигерой) поєднав людей, людство, яке раніше було охарактеризоване американським поетом Едвардом Каммінгзом як *manunkind*. Ця лексична одиниця базується на зміні внутрішньої форми нейтрального слова *mankind* і має явно виражену негативну спрямованість. Власне, вірш Лоуренса, що містить алюзію до поезії Каммінгза, є антитезою до твору Каммінгза з його зневагою в людство, в гуманізм, що впливає з іншого фрагмента його тексту: *Progress is comfortable disease*. Тут парадокс також виражено непрямим оксимороном, оскільки лексичні одиниці *progress* та *disease* не є прямими антонімами. Крім того, парадокс стає компонентом стилістичної конвергенції в наведеному вірші Каммінгза.

Парадокс у поезії виникає тоді, коли автор намагається осмислити такі концепти, як смерть, кохання, життя, свобода, людство. Проте більшість концептів є абстрактними або недостатньо зрозумілими. Тому парадокс може відображати амбівалентне, суперечливе ставлення письменника до цих концептів, навіть до концепту батьківщини. Якщо Каммінгз виражає негативне ставлення

до людства, до прогресу, то сучасний американський поет Клод Маккей у вірші “America” висловлює суперечливе ставлення до своєї країни: *I love this cultured hell that tests my youth*. Дієслівний компонент *love* оксиморонного парадокса *I love hell* взаємодіє з антитезою на початку вірша:

*Although she feeds me bread of bitterness,
And sinks into my throat her tiger's tooth [...].*

Антитеза розгортається протягом усього тексту – поет розуміє відчуженість людини у своїй країні і водночас захоплюється величиною Америки:

*Her vigor flows like tide into my blood,
Giving me strength against her fate.*

Один з авторів, стилю якого притаманне використання парадокса при осмисленні таких понять, як свобода, самотність, а також смерть, – видатний британський поет Уїстен Хью Оден. У відомому вірші пам’яті В. Б. Йітса Оден закликає поетів долати самотність, прагнути до свободи і використовує оксиморонний парадокс:

*In the prison of his days
Teach the free man how to praise.*

Слід зазначити, що оксиморон у ряді поезій Одена ускладнюється метафорами (*the prison of his days*), завдяки чому смисл парадокса розширюється. В українському перекладі Максима Стріхи оксиморон відтворено, але метафоричний компонент відсутній:

*Вільних в’язнів уночі
Слову вдячності навчи.*

У російському перекладі В’ячеслава Шестакова збережено обидва компоненти парадокса, проте змінено ритм строфи:

*И в тюрьме им отпущенных дней
Научи молиться свободных людей.*

В іншому фрагменті цього самого твору Оден характеризує трагічну самотність людей: *And each in the cell of himself is almost convinced of his freedom*. Метафора *the cell of himself* також є компонентом оксиморона. В обох випадках використання оксиморонного парадокса мова не йде про свободу в реальній в’язниці, а про концептуальне розуміння несвободи – несвободи в суспільстві, несвободи власної душі. В цьому разі український перекладач М. Стріха вдало і повністю передав багатозначність парадокса:

І буде кожний у камері власного “я” переконаний майже у власній свободі.

Взаємодія тропів як основа парадокса збільшує полісемантизм мовних одиниць: якщо метафори додають концептуальний смисл, то епітети в наведених рядках Маккея і Каммінгза пом’якшують опозицію двох понять (*progress is a disease, but comfortable; America is hell, but cultured*), зменшують негативний прагматичний ефект об’єкта тропа.

Така взаємодія тропів або їх злиття яскраво демонструє взаємозв’язок у системі засобів вторинної номінації, коли для позначення одного поняття або явища сполучаються як різні, так і семантично близькі види тропеїчного переносу. Один з таких виявів сполучення видів тропеїчного переносу спостерігається в поезії Одена при вербалізації концепту “Смерть”. Цей концепт є одним з основних у творчості поета, він вербалізується за допомогою переважно антропоморфних метафор: *Death knocks at your door; Death looks at you; Death as a teacher is simply grand*.

За Оденом, смерть багатоліка і неминуча, вона рівняє всіх. Поет створює парадокс, який реалізується в оксиморонній метафорі: *Death as a doctor has first-class degrees*. Метафора розгортається протягом усієї строфи за допомогою додаткових компонентів: *he listens to your chest; You are breathing!* Зіставлення смерті з лікарем є прикладом комбінованого, або синкретичного тропа, що притаманне ідіостиллю Одена і є характерною особливістю використання парадокса в його поезіях.

Якщо у творах Одена та Каммінга парадокс є одним з численних, але яскравих засобів вираження авторської картини світу, то в інших поетів другої половини ХХ століття парадокс є основою ряду поезій. Вірш сучасного американського поета Теодора Ретке “The Waking” відображає розгубленість сучасної людини у світі, коли незрозуміло, що є реальним – сон чи дійсність:

I wake to sleep, and take my waking slow.

Цей рядок, що містить оксиморонний парадокс *wake to sleep*, неодноразово повторюється в тексті, стає його лейтмотивом і в кінці твору переходить в антитезу:

I feel my fate in what I cannot fear [...]

What falls away is always.

Один з віршів британського поета Чарлза Козлі майже цілком побудований на антитезному парадоксі. Паралельні конструкції підкреслюють провідну ідею автора – відсутність справжніх цінностей, ідеалів у сучасної людини:

I am the great sun, but you do not see me [...]

I am the truth, but you do not believe me [...]

I am that God to whom you will not pray.

Особливий вид парадокса, що спостерігається в ряді поезій, можна охарактеризувати як прагматичний парадокс. За Ф. Реканаті, сутність прагматичного парадокса полягає в суперечності, яка виникає в акті мовлення, якщо змістом акту є заперечне висловлення “Я не мислю”, “Я не говорю”, але водночас це мислиться, говориться [цит. за 6, с. 331]. Прагматичний парадокс присутній як у прозових, так і поетичних творах. Прагматичний парадокс виразно виявився в оповіданні “The Visitor” видатного британського поета і прозаїка Ділана Томаса, оскільки головний персонаж Пітер, смертельно хвора людина, мислить, чує, але не в силах боротися за життя, називає себе мертвим (*dead*).

На прагматичному парадоксі базується ряд поезій, зокрема один з віршів Е. Каммінга, в якому важко поранений воїн намагається пояснити своїй коханій, що війна – це не те, що всі уявляють. Тут прагматичний парадокс включає два подібні принципи. Перший – людина говорить, мислить, але її немає серед живих; як і в оповіданні Томаса, головний герой називає себе мертвим: *but you /must understand /why because/ i am/ dead*. Другий принцип – людина заперечує своє існування, своє “я”: *it's true was/ me but that me isn't me/ can't you see now [...]*.

Цей вірш можна інтерпретувати як сповідь загиблого воїна або як монолог воїна, що вмирає. У будь-якому разі загальний трагічний ефект, почуття жалю залишається. Подібний ефект створює вірш британського романіста і поета Томаса Гарді “Are you digging on my grave?”. Померла дівчина чує шум на своїй могилі і сподівається, що хтось прийшов провідати і посадити квіти – наречений, родичі або навіть суперниця. Суть прагматичного парадокса полягає не лише в тому, що померла дівчина розмовляє з невідомою особою, а і в тому, що єдина істота, яка пам’ятає про дівчину, – це її пес, та й той лише хотів закопати там кістку. Гірка іронія антитезного парадокса реалізується в кінці вірша в ефекті ошуканого очікування:

I am sorry, but I quite forgot

It was your resting place.

У результаті нашого дослідження філософського та прагматичного парадокса в поезії виявлено, що ця фігура думки найчастіше реалізується за допомогою оксиморона, а також комбінації оксиморона з метафорою та епітетом (Оден). Оксиморонний парадокс у заголовку (Крейн, Лоуренс) може розгортатися в антитезу протягом строфи або цілого тексту. У проаналізованих віршах парадокс використано для авторського відображення концептів життя і смерті, людяності, самотності, а також війни. У роботі розглянуто переважно трагічний ефект парадокса в поезії. Матеріал може бути розширений за рахунок гумористичної поезії (зокрема, лімериків), а також художньої прози. Дослідження парадокса є перспективним, оскільки цей засіб відображає суперечливе ставлення до загальних цінностей і понять і одночасно розкриває оригінальне бачення світу художниками слова.

Література

1. Безпечний І. Теорія літератури / Безпечний І. – К.: Смолоскип, 2009. – 338 с.
2. Ємець О. В. Роль і місце парадокса в науковій парадигмі сучасної стилістики / Ємець О. В. // Слово й текст у просторі культури: тези доповідей Міжнар. наук. конфер., присвяченої 80-річчю з дня народження проф. О. М. Мороховського. – К.: Ленвіт, 2010. – С.104-106.
3. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / Василий Павлович Москвин. – Ростов/н/Д: Феникс, 2006. – 630 с.
4. Общая риторика / [Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинкаенберг Ж-М. и др.: пер. с франц.]. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
5. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка: учебник для вузов / Юрий Михайлович Скребнев – М.: ООО “Издательство Апрель”, 2003. – 221 с.
6. Степанов Ю. С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 3, № 4. – С. 325-332.
7. Стилистика английского языка / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В.]. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с.
8. Яшина Е. Н. Виды парадокса в художественном тексте / Е. Н. Яшина // Вестник Тамбовского ун-та. – 2007. – № 8. – С.280-188.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. The Riverside Anthology of Literature. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1988. – 2167 p.